

*Dr. Borbély József*

## **A globalizáció és a nemzeti identitás Közép–Kelet–Európában**

### **1. Bevezető**

**A**z embernek a magyar „félmúltban”, a múlt évtizedekben egyáltalán nem volt célszerű „kiadnia” magát egy eredendően hazug közegben. A múlt hazugságai újakkal vegyülve szétszivárogtak a mai életünkben, a mai politikában is. Így a választott téma „érzelmi” háttéréről vallani ma is célszerűtlen és veszélyes. Mégis vallanom kell választott témámról, Közép–Kelet–Európáról; a helyről, ahol mi élünk.

Évek óta foglalkoztat e lerontott–leromlott szűkebb régióm, a Kárpát–medence és tágasabban e tönkretett–tönkrement „köztes régiókn”, Közép–Kelet–Európa sorsa. A régióké, mely látnivalóan az ördög markában van. Történeti és politikaelméleti közelítéssel vizsgálom e jobb sorsa érdemes térséget a 19–20. század fordulójától, előrebecsátva, hogy nem csupán a magyarság, hanem e régió szinte valamennyi nemzete „megbűnhődte már a múltat s jövődőt”. Ám a „víg esztendő” hosszú sora egyáltalán nem akar eljöni. Ellenkezőleg: osztom a komorabb, a pesszimistának mondott, ám valóságosan is realista jövődöléseket.

Valóságosan: folytatódik e visszamaradott, torzult szerkezetű társadalmak „zsákutcás” története, folytatódik a „kelet–európai kis államok nyomorúsága”. A múlt tanulságai, valamint a jelenkor diagnózis után alig van esélye a régió gazdasági–politikai konszolidációjának, felépülésének, felvirágzásának. A lényeglátó értelmiségi érzékeli az alkonyt, a „szürke zónát”, melynek sivár terei fölött rongyolt kolduslepel az Élet. Az egymás ellen forduló népek, társadalmak, a jövődölt „tatar vadság” és a „szalon–zsiványság” szorításában vergődnek.

Ady Endre a ferencjózsefi Hungária végóráiban már pontosan látta és láttatta is a bekövetkezőket: jóslata nekünk készült, a komp-ország fiainak, de érvényes e a „komp-régió” egészére. Nekünk ezt írja A magyar Pimodán-ban:

„... én utánam jöhetnek még jobb hiszemű, még ártatlanabb s magukon segíteni sehogys tudó legények. Itt, e földön, ahol élünk s halunk, minden csak rosszabbul lesz, mint ma van. Szóval még csak ezután lesz igazán jó dolguk azoknak, akik másolatnak születnek, de olyan éhes másolatoknak, akik meg tudnak enni, ha éhesek, tiz eredetit. Athé, vagy hogy is nevezi Julius Ceasarban a romlás istennőjét Shakespeare, nekünk engedte seregét. A feltorlódott ókori tatár vadság s a huszadik század stílustalan, szmokingos szalon-zsiványsága készülnék alaposan megölni azt, ami szép magyarság és intellektualitás óhajtana lenni ...”.

Hát valahogy így: minden csak rosszabbul lett. Jöhetnek még a gerinctörő idők, amikor a szenvedések shakespeare-i erdeje majd megindul felénk.

Előrebocsátom, mindez a tanulmányból is kifelődzik: innét nézve szinte reménytelen e térség konszolidálása, felvirágzása.

Hess, te kuvik, halálmadár! Mire való hát akkor ez a munkád? – kérdezhetik. Néha mélyen és erőst hiszek dolgaink jobbra fordulásában: a „víg esztendőkbén”. Kitartással, jó stratégiával, szívós munkával, okos szövetkezéssel ...

Azután: „Quod dixi, dixi. Salvavi animam meam.”

Írtam, ha e térség újra a nyomorba, a vérbe, a barbárságba fordul, tanúságképpen a jövő nemzedékeknek, hogy éltek e tájon, és a magyarok között is, tisztánlátó és becsületes értelmiségiek: akik meglátták a bajt és ki is mondták, nem elfődték, elhazudták – megnövelve azt. Megtették, amit megtehettek: eszköztelen, társtalan és – va-

lószerűleg – hatástalan. A „társtalan” szerencsére nem teljesen igaz. Ismét csak reménykedhetünk – Németh László után –, hogy a Törzsfő és az Osvát Magyarországa között készülődik a „harmadik oldal” Magyarországa. A mi Magyarországuink, amelyben mi patrióták és európaiak lehetünk. Hűségese fiaik–leányai a hazának, s a tágabb hazánk-nak, Európának.

## **2. Jelzetek az ún. „köztes régióról”**

### **2.1. Közép–Kelet–Európa, mint szubregió. Mint földrajzi fogalom és gazdasági, politikai és kulturális örökség**

Mértékadó tanulmányában Szűcs Jenő (Szűcs, 1983) Európa három történeti régiójáról értekezik. Történeti–kültúrtörténeti közelítéssel megrajzolja a „Nyugat” – Europa Occidens –, valamint a másik markáns történeti régió, Kelet–Európa határait.

E régióhatárok elasztikusak, abban az értelemben, hogy egy–egy földrajzilag meghatározott területen egyszerre akár több régióképző tényező is jelen lehet, és „erőterek” nem feltétlenül pontosan fedik le egymást. Különösen azóta, amióta erőteljessé vált a művi környezet szerepe a régióképzésben. Másrészt a régiót alakító tényezők, illetőleg azok szerepe időről–időre változhat. Valamelyek jelentősége csökkenhet, míg másoké felerősödhet. Mindezeket túl a politikai–hatalmi tényezők szerepe sem elimitálható, amikor a régiók térbeli kiterjedésének változásairól gondolkodunk. (Tóth, 1994).

Minderre is figyelemmel Szűcsnél is, akár Bibónál Európa markáns „nyugati” és „keleti” régiója között földrajzilag is behatárolhatóan megjelenik Közép–Európa, mint (sub)regió. E jelzős – „köztes régió”, „Schütterzone”. „Komp–regió”, mely Európa nyugati és keleti fele között „ingázik”, lökődik, a történelmi időben lehorgonyozatlan. Azután még igen találó kifejezéssel „törmelék–regió” (Szira Tamás). Azután kisállami régió – a hozzáillő – Bibó István által kifejtett – kisállami nyomorúsággal.

Közép–Kelet–Európa „köztes” régió léte–mibenléte – az itt élő nemzedékek köznapi tudatában, köz–vélekedésében, életérzésében mély és továbbörökített nyomot hagy. Valamennyiünk (aki valaha is itt élt és él) érzékeli, hogy ez a szubrégió „van”. Akár Nyugat, akár Kelet felé elutaztában komparatív vizsgálódást végez és összehasonlítható tapasztalatokat szerezhet régióink gazdasági, politikai, kulturális, valamint civilizációs jellemzőit illetően (Lásd: Hankiss: Pongyola ország szindróma). Nemzedékek egymást követő életélménye (és tapasztalata) ez a „régioélmény”, a közép–európaiság, vagy kelet–közép–európaiság. Ezen élmények és tapasztalások, a „komprégió” élmény sugallja a sommás–közhelyes megállapításokat: „Bécsnél kezdődik a Balkán”, vagy amint a közép–kelet–európai, a maga viszonyait megkülönböztetni kívánván, a negatív tapasztalásait „balkáni állapot”-ként aposztrofálja.

Térségünk irodalma e közép–kelet–európai életérzés hű tükrözője, jó színvonalon, áradó termékenységgel. Ágaskodva bizonyítván, hogy a történelmi lenyomottság, a periféria–lét, gazdasági–hatalmi csökkenés fölött ott lebeg egy virtuális Közép–Kelet–Európa, a sivár földi tájaink „égi mása”. Az irodalom megjeleníti azt a termékeny nyugtalanságot, mindazon termékeny feszültségeket, amelyek e térséget jellemzik. A diszkrpanciát, amely az életet itt annyira nehezen elviselhetővé teszi. (A szakadás az anyagi kondíciók és a művészet, a szellemi szféra között mindig is jelentős volt, s ez napjainkban is pontosan érzékelhető.)

Periféria–lét, gazdasági periféria, civilizációs hiátus, hatalmi–politikai torzulás, megkésett és torzult polgárosodás. Ugyanakkor a múltba mélyen gyökerező, gazdag, változatos kulturális paradigma: ez is Közép–Kelet–Európa.

A térségünk szinte valamennyi jelentős alkotója megfogalmazta e régio–élményt. Magyarul legpregnansabban Ady: „szolga–népek

Bábele”. „Dunának, Oltnak egy a hangja / Morajos, halk, halotti hang.” (Magyar jakobinus dala); illetve Bartók Béla.

A térség progresszív értelmiségében az első világháború után megerősödött a közös sors–tudat. Amint a vesztes nemzet képviselője, Németh László megfogalmazta: a „tejtestvérség”–tudat. Sajnálatos, hogy e közös sors– és testvériség gondolatot képviselő szellemiséget és politikai mozgalmakat a világháború szétzúzta. Rövid, pár éves intermezzót követően – lásd példaképpen a magyar–román történelmi megbékélési kísérletet, vagy a Balkán–konföderáció gondolatát –, a térség szovjetesítése ellehetetlenítette a régió népeinek maguk kezdeményezte megbékélési–közeledési kísérleteit. Jelenünkben a két világháború közötti ún. „népiek” szellemiségéhez, így közép–kelet–európai ideájához, az itt élő népek „saját utas” elképzeléséhez, megbékéléséhez és önkéntes együttműködéséhez való **szellemi visszahajlás aktualitása** aligha érdektelen. Számolva e szellemi nézőpontnak és nézetrendszernek a mai időkhöz és feladatokhoz történő igazításával.

## **2.2. A történeti örökségről: A „zsákutcás történelemről”**

Bibótól tudjuk, hogy a múltban, a „történések” mögött – a századokon átnyúlva – a kialakult és állandósult „szerkezetek” a lényegesek. A szerkezetek, amelyek a jelenkor cselekvései határait, lehetőségeit is megjelölik.

Sűrítve: A Közép–Kelet–Európa törzse – a lengyel, a cseh és a magyar királyság is – a története első ötszáz esztendejében, „alkatában”, szerkezetében a „Nyugathoz” tartozott. Bár már akkor is jelentkező fáziskéséssel, és egyszerűbb, vidékiesebb, rusztikusabb társadalmi szövedékével. A történelmi változások, a katasztrófák szorították térségünket a perifériára, belekényszerítvén egy „kelet–európaias” szerkezetbe, amelyet a „társadalmi erőviszonyok mozdulatlansága”, a „holtpontok” és a reménytelen visszatérési kísérletek (reformok, forradalmi kísérletek) jellemeznek, hogy ez a folyamat a 19. század második felében aztán egy zsákutcába torkolljon (Szűcs, 1983). Innét ered a

társég közös, „valahol utat tévesztettünk” érzete. E tragikus életérzést Ady az eltévedt lovas vers-víziójával fejezte ki.

*„Vak ügetését hallani  
Eltévedt, hajdani lovasnak,  
Volt erdők és ó-nádasok  
Láncolt lelkei riadoznak”*

Bár a névadó orosz irodalmi figura, Oblomov a nagy orosz „nyicsevo” fia, e társég is kitermelte a maga Oblomovjait. A megült, inmobil, megkésett és torz módra polgárosodó társadalom szerkezetén gondolkodván ír Németh László a „Törzsfő” és az „Osvát” Magyarországról, Ady az „ókori tatár vadságról”, és a szmokingos szalon-zsiványságról, amelyek készülnek alaposan megölni azt, ami szép magyarság és intellektualitás óhajtana lenni. Németh a „minőség forradalmáról” ír – legjobb elméink máig élő ideája –, hogy e Nyugat és Kelet közé „nyomódott” régió csupán önnön „minőségi forradalma” által jövőképes (Németh pozitív víziójában a klasszikus görögség szerepét szánja a Kárpát-medence népeinek, elsősorban is a „kovászmagyarságnak”, ui. a terület innét hellenizálendő a régió „minőségforradalma” révén.)

Szabó Dezső és Németh László után aligha találunk nemesebb ideát: Közép–Kelet–Európa kis népei a „saját történelmi műhelyeikben” végigvitt nemzeti polgárosodás nyomán – megszabadulván a hatalmi gyámkodás és az „oszd meg és uralkodj” politika béklyóitól – végrehajtják a társég nagy történelmi művét, a „tejttestvérség” eszméjéből eredő és a kölcsönös érdekek alapján végrehajtott regionalizációt.

Rezignáltan vesszük tudomásul – egy szubjektív megnyilatkozás erejéig –, hogy – bár e kor, jelenidőnk nemzetközi–hatalmi viszonyai most kedvezőbbek – nem vagyunk e „történelmi mű” megvalósítása útján előbbre, mint voltunk az I. világháborút követően, amikor ezen ideák kiforrtak az idő kádjában. Mégis, e múltbéli, jó minőségű felismerések nyomán a magyar értelmiségi feladata, „küldetése” aligha le-

het szebb és talán fontosabb, mint e „történelmi műn” munkálkodni a maga szakterületén, a jelentkező csüggedés, deprimáltság ellenére. Annál inkább, miután a térség „minőség-ideája”, hellenizálódása be-dermedve, betokozódva túlélte a szovjet világot, az államszocialista évtizedeket és a 80-as évek végén színes pillangóként újra fölröppent. Keveredvén egy jó adag illúzióval is, térségünknek a Nyugat támogatásához fűződő – azóta kibicsaklott – illúziójával.

A térség jobb humán értelmisége ismeri az atlanti demokráciák, a fogyasztási társadalmak szellemi kiürülését, és egysíkú kulturális paradigmáját; és Közép–Kelet–Európa gazdag, sokrétű, múltbéli kulturális teljesítményét. Az írástudók is kegyetlen történelmi tapasztalatokat „nyertek” a diktatúrák tárházából, a történelmi „holtponatok” és a „valahol utat veszítettünk” szindróma következményeiből a térségben. Úgy gondoltuk, ha mindaz majd artikulálható lesz, ami a diktatúrák idején e népek lelkébe beleszorult, a Nyugat majd őszinte érdeklődéssel fogadja Közép–Kelet–Európa e keserű tanúságtételét. Csoóri Sándor értelmiségi összefüggéseken gyakorta mondotta, hogy „mi már csak befelé hódíthatunk”, magunkat megjavítván. Valamint a mi szenvedéstöbbletes mondandónk halló fülekre, fogékony lelkekre talál a nyugati értelmiségnél. Nos, jó pár évvel a sopronpusztai határnyitás után – látnivaló – mindez (bár nemes) illúzió volt. A Nyugat, Kis–Európa a pár hónapos szenzáció után, érdektelenséget mutat a feléjük forduló, kitárulkozni, „vallani” akaró közép–kelet–európai népek mélyebb rétegei iránt, és megint azt kérdezi megszokottan: How much is it?

Kis–Európa jóléti társadalmi fogyasztói polgárának látnivalóan érdektelen – az alkalmi szenzáción túl – Közép–Kelet–Európa nyúge, bánata, történelmi véraláfutásai: fázósan és ingerülten húzódik hátra, ha „sebeinket” és „rongyainkat” mutogatjuk. Lelkiismeretfurdalását megnyugtató, elolvassa a saját „közvélemény-formálói” némely írását ezekről az „érthetetlen” és „javíthatatlan” keleteurópaiakról, akik – a régi klisé szerint – alighogy fölszabadultak a nagyhatalmú gyám-

kodás alól, máris egymást rágják. Javíthatatlan népség, keleteurópai vircsaft, tohuvabohu.

Kétségtelen, Közép–Kelet–Európában a második világháború éveit és a totális szovjetesítés évtizedei után az emberi minőség dolgában távolabb vagyunk a némethlászlói igénytől, mint valaha. Magyarországon – amint Németh írta –, a „Törzsfő” és az „Osvát” Magyarországa között kialakulóban a harmadik oldal. „Aki a magyar közvéleményt ismeri, tudja, hogy a lelkekben rég kialakult egy harmadik oldal, amely jobbra és balra egyforma undorral tekint, s kettőt együtt akarja elsöpörni.” (Németh, 1934). Az a vélekedésünk, hogy a (sommásan) több, mint másfél évszázados kontraszelekció következményeképpen a térség emberi minősége gyenge, és ez a „történelmi kontraszelekció” és következményei elemi akadály a becsületes újrakezdésnek, a holtpontról való kitörésnek. Németh írja Kerényi Károlyról gondolkodván: „A hazai mozgalomban nem hisz. Az emberek züllettebbek, semhogy sok ember mozgásából valami becsületes támadhasson. Az embert kell megújítani, nem agitációval, hanem az új élet hűvös példájával.” (Németh László: *Magyarság és Európa*, 1935.)

### 2.3. Adalékok Közép–Kelet–Európa történelmi útjához

Európai nagyrégióink fejlődésének modelljét a kelta, a germán és az antik kultúrák összhatása, a görög–római világ technikai–gazdasági–jogi–ideológiai egymásba olvadása alakította. Az európai modell (Európa) kialakulása során megkerülhetetlen a keresztény egyház, és ezen belül a nyugati, vagy római egyház történelmi szerepe.

Nagy Konstantin császár után a Római Birodalom államszervezetébe fokozatosan beépülő egyház a kora középkorban a római társadalom szilárd fenntartójává válik. Nyugaton, a széteső Birodalom volt provinciáiba betelepülő, és az antik alapra rátelepedő germán törzsi-nemzetségi közegben az egyház fenntartja az államiság elemeit, mintegy magába integrálta az államot. Keleten, a Bizánci Birodalomban mindez fordítva történik: az állam integrálja az egyházat. A keleti or-

todox egyház ott maradt uralkodó, ahol a keleti földtulajdonforma véglegesült. A keleti egyház azután fokozatosan dogmatikailag is alárendelte magát a bizánci császárnak és a császárságnak. Míg a Szentháromság dogmáját érvényesítő nyugati egyház alapjában véve a pluralizmus elvének érvényesítésére törekedett. Ez az elv a későbbi évszázadok európai fejlődésében meghatározóvá vált. A római egyház a pluralizmus – s vele az individualitás – elvét és az ember szabad akaratát, a megváltás személyes jellegét és az egyén aktív szerepét hangsúlyozta. Az európai társadalom kifermálódásában mindez meghatározó szerepet játszott. (Gunst, 1993).

A dolgozatban térségünkre a szakmában elfogadott Közép–Kelet–Európa meghatározást használjuk. Tudjuk, e földrajzi térre használatos a Kelet–Közép–Európa kifejezés is. Ez az elmúlt évtizedekben terjedt el a hazai irodalomban. Többen pedig, még a háború előtt és az utóbbi években újólág egyszerűen Közép–Európát írnak, ám ezúttal is a jelzett, „köztes” térségre gondolnak.

Azt gondoljuk, a Kelet–Közép–Európa meghatározás nem pontos a szubrégióakra. **Keletre** teszi a súlypontot, ebben is megfelelő a megelőző évtizedek hatalmi–politikai viszonyainak. A régiék Közép–Európája sem egzaktt, itt a hajdani német Mitteleuropa köszön vissza, a volt Habsburg–Ausztriával, Németországgal, akik azóta már nyilvánvalóan kihátráltak innét. Bár lehetne abban szép kis heroizmus, ha ismét bátran megvallanánk a múltunkat, azt a közép–európaikat, amely azonban csak egy jó félszázadra érvényes a 19. század végén és a 20. század elején: sem előtte, sem utána. Marad hát, bár kissé fontoskodó, körülményes, de jobb híján: Közép–Kelet–Európa.

Szűcs Jenő (Bibóval egyezve) megjelölte Európa belső határait. Az Elba–Saale alsó folyásától délre, a Lajta, s tovább, Európát a hajdani Pannonia nyugati pereme mentén átszelő markáns vonal: ez volt a Karoling Birodalom határa Nagy Károly idején. Nagy Károly „renovatio imperii”-je a születő Európának csak az egyik pólusa. A

Bizánc a „mare nostrum”, a mediterráneum egység gondolatát képviseli, és Justinianus hozzáfog az Imperium Romanum Christianum volt egységének helyreállításához. A két, részleges sikerű renovatio-kísérlet eredményeképpen Európa nyugati részéből Nyugat-Európa lett, egy jellegzetesen szárazföldi, kontinentális birodalom; míg a másik pólus, Bizánc kezdetben mereven őrizte a barbárokkal szemben az antik örökséget. E két pólus irányából építkeznek aztán Európa a nyugati kereszténység és a bizánci ortodoxia jelképe alatt. Mindeközben a harmadik pólus – a mediterráneum déli területét elfoglaló arabok. Hispániáig nyomulva elfoglalják a Földközi-tenger keleti medencéjét, mely hódítás közvetve elősegíti, hogy az új feudális rendszer kohója ezek után nem a Földközi-tenger medencéje lett, hanem Észak-Franciaország, Észak-Itália és a Rajna vidék, ahol az antik és a barbár világ összeolvadása végbement, létrehozván egy új struktúrát, amely már nem antik, de nem is germán: a keresztény-feudális társadalmat (Gunst, 1993).

A mi szempontunkból most ez a lényeges. Az ezredforduló után a volt „Karoling-Európa” határai észak és kelet felé kiterjednek, mintegy abszorbeálni vélnők a mai Közép-Kelet-Európa térségét a Nyugathoz, ám ez a folyamat hiányos, ritka szövésű, akár a „szerkezetet”, a városiasodást, a rendi szerkezetet tekintjük; akár a szellemi hatásokat: az egykori római limes nyomvonala benne marad Európa morfológiai térképében, elkülönítve Közép-Európa csíráját.” (Szűcs, 1983). Ez az a demarkációs vonal, mely 1500 után újra kettészelte Európát, a keleti felét kijelölve a „második jobbágyág” területéül. Majd történelmi grimaszoként ez lett a Sztálin, Churchill és Roosevelttel „jaltai” határa is.

Mindeközben a „Nyugat” és a másik pólus, „Kelet” végrehajtja a maga hatalmas expanzióját – a maga sajátos útján. Nyugat a földrajzi felfedezésekkel magához kapcsolja Amerikát, Kelet pedig a Csendes-óceánig hatol. Az újkor hajnalán aztán a kettő között szorong a mi fél-perifériánk, Közép-Kelet-Európa.

Amikor „közmegegyezéssel” Közép–Kelet–Európáról szólunk, erre a „Nyugat–” és „Kelet” közé szorult területre gondolunk. Benne a Kárpát-medencével, a történelmi és a trianoni Magyarországgal.

A saját „természete” (struktúrája-szerkezete) szerint egyaránt **expanzív** „Nyugat” és „Kelet” közé préselt „köztes Európa” Európa tektonikus törésvonala (Kozma, 1992). E labilis, nem szervesedett területen a feszültségek időről–időre háborúba torkolltak, a történet legmélyebb gyökere, hogy e szubrégió a történelem során a gazdaságot, társadalomszerveződést tekintve lényegében mindig periférikus (jobb időkből félperiférikus) maradt, miközben a kulturális vonatkozásban egyáltalán nem érezte, érzi magát perifériának.

Mindezt alátámasztják Közép–Európa „kulturparadigmatikus gazdagságáról” vallott honi nézetei (Magyari–Beck, 1994). Magyari–Beck szerint a nyugati kultúra szinte csak tegnap született, 1920 körül, a Párizs környéki békével, majd a meglehetősen egysíkú – „minden eladhatóságának hite” – atlanti kultúra képviselői kisajátították a „nyugati” jelzőt. A modern kelet–európai kultúra pedig csak Nagy Péterrel kezdődik. Sem az egyik, sem a másik össze sem hasonlítható az ezeréves európai kultúrával. Ezek fiatalabbak, leegyszerűsítő kultúrák, egysíkúbb a berendezkedésük, egyszerűbbek a kulturparadigmáik: „Európa a kereszténységgel jött létre, összetevői, így a kereszténység, a keresztény vallás, a görög racionalizmus és a római aktivizmus. A „minden eladhatóságának hite”, illetve a keleti oldalon a földi istenek ismételt kreálása nem mérhető ahhoz a kulturparadigmatikus gazdagsághoz, amit a tényleges Európa, mai szóval élve Közép–Európa jelent.” (Kovács Nándor interjúja Magyari–Beck Istvánnal, Magyar Nemzet, 1994. november 16.).

A szerző a „Közép–Európa” terminológiával él. Nyilvánvaló, hogy az a Közép–Európa az atlanti világ számára versenytársat, konkurenciát jelentő volt térség magába foglalta Németországot, Olaszországot és a volt Osztrák–Magyar Monarchiát is mindenestől. Ez a térség a

klasszikus német Mitteleuropa. A mai Közép-Európa e tekintetben megváltozott, miután mi innen nézvést Németországot és már Ausztriát is – épp most lett EU tag – a Nyugathoz tartozónak tekintjük és nem az általunk tanulmányozott „köztes” térségnek, a közép-kelet-európai szubrégióhoz tartozó területeknek. Egyebek mellett ezért is Magyar–Beck a térségünkre vonatkozó víziója, jövőképe – talán, túloptimista –, bár mélységesen egyetérthetünk a múltból is eredő jogos emancipációs igényével: „Közép-Európa pusztulásával lenne vége Európának. Ugyanakkor Közép-Európa felvirágzása jelentené Európa felvirágzását, de ez olyan félelmetes riválist jelentene a mai gazdaságvezető hatalmaknak, amelyhez képest a japán verseny majdnem elhanyagolható lenne... És mindez nem hiú ábránd, mert ugyan tény, hogy az amerikai társadalom innovatív erőben és szintetizálásban megelőzi a közép-európaiakat, de adott esetben kulturálisan, gazdaságilag, sőt populációjában sem tudna fölre kerekedni, hiszen például amíg az USA 230 millió embert számlál, addig Közép-Európa a balti államoktól Lengyelországon, Németországon át Észak-Görögorszáig körülbelül 300 millió ember.” (Magyar–Beck, 1994).

Megjegyezvén, míg mi Közép-Kelet-Európának nevezett Elbától-Lajtától keletre fekvő szubrégióról szólunk, addig Magyar–Beck Közép-Európája egy tágabb földrajzi tér, benne a mai Németországgal. A „Visegrádi Négyek”-et az USA külügyminisztériuma legújabban, mint „Közép-Európába” tartozó államokat említi. Korábban „Kelet-Európa” voltunk.

### 3. Közép-Kelet-Európa tönkretételei

#### A „nagy háború” és a Versailles–Washingtoni békerendszer

„... Csak jóval később érthettem meg, hosszú idővel a nagy háború után, amit „világháborúnak” neveznek, szerintem joggal, de nem azért, mert az egész világ részt vett benne, hanem mert e háború következtében egy világot veszítettünk el, a mi világunkat, tehát csak ezután értettem meg, hogy még tájak, szántóföldek, nemzetek, fajok, kunyhók és

kávéházak is kénytelenek – akármilyen fajtájúak, akármilyen eredetűek – alávetni magukat, behódolni egy olyan erős szellem teljességgel természetes törvényének, amelyik képes rá, hogy közel hozza a távolit, ismerőssé tegye az ismeretlent és egyesítse a látszólag széthúzókat. A régi Monarchia félreértett és helytelenül értelmezett szelleméről beszélek.”<sup>1</sup>

Európa mint tudományos fogalom 17. század folyamán váltja föl az azt megelőző „kereszténységet”. A tudományos irodalomban 1620 táján tűnik föl és a század közepére már meggyökeresedik Franciaországban, Hollandiában, Angliában és a század végére egész Nyugat-és Közép–Európában (Gunst, 1994). Nálunk, azután Lengyelországban, a török által veszélyeztetett többi országban tovább használják a „kereszténység” fogalmat. Identitásuk: a „kereszténység védőpajzsa”. Amint a mi Balassinknál: „Óh, én édes hazám, te szép Magyarország, ki kereszténységnek viseled paizsát...” (Balassi: Valedicit Patriae...)

A mai Európa–felfogásokat vizsgálva (Kozma, 1992) a közgondolkodásban egy, illetve két szűkebb Európa–felfogás látszódik. E közfelfogások – bár nem minősíthetők tudományosaknak –, következményeikben elősegíthetik a régióképződést. Tekintettel, hogy azon gazdasági, politikai, katonai, kulturális erővonalak, amelyek mentén az egyes régiók szerveződnek, illetve elkülönülnek, nem lehetnek e tudattól, és az erre ráépülő tartós cselekvési iránytól függetlenek.

A legszűkebb Európai–felfogás a nyugat–európai (és az Európán kívül élő) ember Európa–felfogása. Ennél valamivel tágasabb a Nyugat–Európán kívüli, de még az európai külső kultúrkörhöz tartozók közfelfogása a régióról. Gondolhatjuk, e szűkös Európa–tudat a II. világháborút követő hatalmi–politikai, gazdasági megosztottság terméke, ún. „vasfüggöny”–termék. Gondolhatjuk, az Európai Közösség tagállamai (Kis–Európa) kisajátították maguknak a volt „egész” Európát,

---

<sup>1</sup> Idézet Joseph Roth „A kapucinus kriptá” című regényéből.

egész Közép–Kelet–Európát mindenestől Keletre tolva, be a szovjet blokkba, odabetonozva és egyenvörösre festve – akár a korszak térképén. Bizonyos, az elmúlt évtizedek, a kétpólusú világtrend hatalmi-politikai megosztottsága, a szembenállás, a hidegháború segítette a Nyugat–Európa (a Kis–Európa, Elba–Lajta vonal, a „Karoling–Európa”) *újbóli* erőteljes eltávolodását a Kelet–Közép–Európától, a ma „köztes” régióktól. Ámbátor a két Európa fél közötti bibói szerkezeti–strukturális elkülönülés a lényeges, az, hogy Kelet felé haladván, egyre gyéribb és foszló Európához kötő szövedék. A sok évszázados európai útról, európai történetről van itt szó. Az európai keresztény feudális társadalom, majd a nagy földrajzi felfedezések, az ipari forradalom, gyarmatosítások révén kialakult erős és expanzív polgári rendről. A magunk mögött hagyott európai évszázadok, mint „történelmi évgyűrűk” rakódtak egymásra. A közvélekedés minderről hajlamos elfeledkezni „normális” körülmények között. Erre a történelmileg determinált állapotra inkább csak akkor figyelünk, amikor a térségünkben valami „feszültség” van, „földrengés” van – tektonikus törésvonal! – baj van (Tóth, 1994). Midőn a hatalmi–politikai viszonyokban beálló változások következtében a korábbi stabil, vagy *annak látszó* egyensúlyi helyzet megbomlik – lásd *jelenkorunk* hatalmi–politikai átrendeződése és a közép–kelet–európai változások! – ezek a látens, történelmi rétegek (már benőtt évgyűrűk) hirtelen napvilágra kerülnek a múlt „mélységes mély kútjából”.

A legelső és a legerősebb a kereszténység által meghatározott kultúrkör. Ez a nyugati keresztény és keresztényen római katolikus és protestáns, valamint bizánci ortodox, pravoszláv félre osztja Európát. E megosztást színezi az iszlám itthagított foltja a Balkán–félszigeten, a volt Oszmán Birodalom örökségeként.

A Nyugat, a nyugati polgár – különösen Amerika, az Európán kívüli világ – számára váratlan és „érthetetlen” – mint egy rég kialudtnak vélt tűzhányó aktiválódása – ez a mai, kegyetlen, etnikai és vallási háború a Balkánon. Az ortodox (pravoszláv) szerb, és a nyugati

katolikus horvát nép háborúja. E közeli rokon délszláv népek, a nyelvük is majd' teljesen egyezik, bár a szerb cirill, a horvát latin írást használ. Az eredetileg jórészt szintúgy délszláv, ám „eltörökösödött–eltörökösített” mohamedán bosnyákokkal pedig mind a bizánci keresztény szerbek, mind a római katolikus horvátok háborúznak a boszniai területek felosztása végett.

Mi, akik itt élünk, ha meg nem is értjük, de *értjük*, mi is történik a Balkánon, mely régi és újabb történelmi rétegek kerülnek felszínre a konfliktus kapcsán. Hasonló feszültségek érzékelhetőek a Közép–Kelet–Európa többi részén is, szinte az egész szubrégió egy válság-övezet. Azután az I. és II. világháború győztese is „tettek róla”, hogy ez így is maradjon. Az itt élő népeken és vezetőiken múlik, hogy nem hagyják „bedarálni” magukat e történelmi vákuumhelyzet által. Csúpan remélhetünk, és a magunk alig-lehetőségei között ezért is íródik ez a kis munka: *önnön magunk és régióink és a valódi távlatos érdekeink megismeréséért.*

Mindezen „régiség” az erejét, visszahatását a nemzedékem előtt is megmutatta Mi, a „proletár internacionalizmus”, az államszocializmus építése idején eszméltünk és „szocializálódtunk” itt, Közép–Kelet–Európában. Egyre tisztább–tisztuló szemmel láttuk, hogy a szocialista ideológiai felépítmény alatt hogyan rejtőzködik, szunnyad a régi világ, a volt „történelmi”-struktúra. Azután miként repesztgeti meg, töri át, töri darabokra a maga múltbéli „életével”, energiáival a jelen betonvázát. Utazván láttuk, megtapasztaltuk, hogy a hajdani Közép–Európa „él” a mélységben. Budapest, Varsó, Prága más értékrendet, ízlést, stílust képvisel, Bécshez, Berlinhez hasonlót (bár már csak szegény, megfélemlített, cselédszobás rokon); mint Belgrád, Szófia, Bukarest és leginkább Moszkva. A régi „struktúra” lassan áttört a politikai–hatalmi felszínen. Az elmúlt évtizedekben lassan és rejtőzködve érlelődtek azok a változások, melyek felszínre kerülve Közép–Kelet–Európát ismét elválasztották–elválasztják Kelet–Európától, a „keleti” modelltől és fejlődésében ide sorolandó klasszikus Balkántól

– Szerbiától, Bulgáriától és Románia ókirálysági – regáti – felétől. E szerkezeti és mentális eltérések az 50-es években még látszottak. Közel a félmúlt, a fél-polgári világ, közelinek tűnik az egész szovjet-sztalinista államszocialista rendszer vége. Innét eredhet a magyar 1956 hite, hátborzongató jóhiszeműsége, naivitása is. A 60-as, 70-es években pedig már ismét látszottak a friss törésvonalak a régi szerkezetek határvonalain.

A „krakkói gyors”-szindróma. A lengyelországi kóborlások, szellemi és lelki tágulások, földúsulások. Ki az itthoni – a kisszerű és rosszindulatú – Kádár-ketrecből. A lengyel katolicizmus élménye: ereje, hatása, élménye. Ott áttetszőbb, esendőbb, emberibb, néha májjajd szánandó volt a hazugság kora. A színház, a lengyel abszurd. És az olcsó prágai sörözők, kedélyes, demokratikus, humánus, kisemberi belvilága. Aztán a cseh film- és könyvélmények: egy tovatűnt, jobb sorsa érdemes polgári (itthon csak szidott) „kispolgári” világ rajzolatai, tetézve humorral, derűvel, emberi szánalom és szolidaritás-érzéssel: étellel.

Kontrasztként Moszkva, Szófia és Bukarest-élmények. Szóval: üzent a múlt, a „szocialista betonréteg”, a bádogra festett jelszóerdő és a propaganda-zászlóerdő mögül.

Röviden itt szóljunk Erdély sajátos helyzetéről és mély tragédiájáról. Erdély nem csupán (nem elsősorban) attól szenved, hogy ott a történelmi sérelmeiket hordozó magyarok és románok élnek, hanem elsősorban attól, hogy a Kárpátok hegyláncá egyben két európai szubrégió és két kultúrkör határa is. A nyugati kereszténység keleti határa a csíki havasok a gótikus fatemplomokkal, a hegylánc keleti lejtőitől pedig kezdődik a teljes ortodoxia. (Erdély román lakóinak mintegy fele ortodox, fele unitus [görög katolikus] volt). E két kultúrkör összegyúrása egy államban feszültséget teremt, s ez minden kisebbség számára gyötrő próbatétel lenne, lett legyen magyar, francia, német, vagy holland. Mindettől szenved a „nyugatos” erdélyi román-

ság is, ha a „nagy egyesülés” örömeivel, pánromán nacionalizmussal kompenzálja is ez ellenérzéseit. A római katolicizmus és az autokefál ortodoxia külön értékrend, más ízlés, életfelfogás.

Mintegy két és fél évszázada elkezdődött ama három feudális birodalom szétesési folyamata, amelyekhez Európának – az ipari forradalom során centrummá váló részén kívül rekedt – perifériája tartozott. Az orosz birodalom, az oszmán birodalom és a Habsburg császárság szétesése nem jelentette a politikai–hatalmi érdekszférák, a geopolitikai helyzetből fakadó érdekkülönbségek megszűnését, hanem csupán azt, hogy az etnikai kulturális és gazdasági tekintetben egyaránt heterogén terület – amelyet nem a centripetális erő, hanem az egymással súrlódó különféle centripetális erők munkálta vákuum hozott létre és tartott fel mindmáig (Tóth, 1994); a centripetális erőter hiánya, illetőleg gyengesége következtében állandóan hasadozik, dezintegrálódik.

Tanulságképpen: a térségünkben eleddig bármilyen kezdeményezésszerű integrálódás, illetve integrálódási kísérlet hosszabb távon kudarcot vallott. E térségben mindezidáig nem jött létre hosszútávon is életképes hatalmi–politikai, katonai tömörülés, vagy gazdasági integráció.

Abban, hogy a korábban megkísérelt – lehet kívülről kezdeményezett, vezérelt, lehet erőszakos, féloldalas térségi – integrációs kísérletek is a homokba fűltek, nos mindebben komoly szerepet játszott az első világháború és a világháborút lezáró békeszerződések nyomán kialakított kelet– és közép–európai status quo.

Az első világháború kitörésének okait és a világháborús felelősséget könyvtárnyi irodalom tárgyalja. Itt most csupán azokra az egyoldalúságokra és nyilvánvaló elfogultságokra utalunk, amelyek a „háborús felelősség” összes ódiúmát a volt központi hatalmakra, Németországra és az Osztrák–Magyar Monarchiára hárítják. Ez a nyilvánvaló egyoldalúság rendkívül mélyen besulykolódott, beágyazódott az európai nemzetek – így a magyar generációk – tudatába. Az új politikai demokrácia hozta szabadságjogoknak köszönhetően néhány új, illetve újra

megjelentetett munka oldani látszik ezt az egyoldalúságot, és árnyaltabb képet fest a háborús felelősségről. A francia Henri Pozzi (1936) nem kevesebbet állít, minthogy a háborút a cári Oroszország robbantotta ki, sőt Franciaországot is ő „szedte rá” a háborúra.

Megkockáztathatjuk – hitelünk talán nem rontandó –, hogy a háborús felelősség dologában a hadviselő felek 80 évvel a háború után megírhatnák a maguk „lelkiismeret-tisztázó” könyvét. Bevallván, mivel s mennyivel járultak hozzá közös hazánk, Európa egyik felének, Közép-Európának a máig tartó lezüllesztéséhez, tönkretételéhez, „balkanizálásához”. Valamint a világháborút „előkészítő” érdekmozgások, megfontolások, a titkos diplomácia, Közép-Európa „bekerítésének” dokumentumai még a mai generáció előtt jórészt ismeretlenek.

Mindenesetre a „nagy háborúban” az atlanti demokráciák katonai és gazdasági győzelmet arattak, a konkurrenssek, az emancipálódni akaró, ambiciózus közép-európai monarchiák pedig vereséget szenvedtek. Leveretvén a sorsuk a megalázás és a földarabolás lett. A tengeri gyarmattartók „nagyvonalúságával” *felosztották a volt Monarchiát és a történelmi Magyarországot: egy évszázad alatt nem gyógyuló sebeket okozva a térségben.*

Bibó István (1943–44) hatalmas és érvényes tanulmányban, „a békecsinálók számára írt könyv” első részében „Közép-Európa (pontosabban Németország és Olaszország) és Kelet-Európa (pontosabban a Németország és Olaszország között elterülő ún. középső zóna „mizériájáról” is értekezik. „... még ha Európa sokáig vagy soha többé nem is foglalja el azt a helyet a világban, amelyet egykor elfoglalt, azért továbbra is a világ politikai erőinek a gyújtópontjában marad, és Európa egyensúlyba hozatala nélkül a világ politikai rendjét nem lehet helyreállítani. Az európai egyensúly kritikus pontja pedig Közép-Kelet-Európa anarchiája, a politikai tekintélyek összeomlása. Ez utóbbi terület problémái ennek megfelelően abban a

„csekélységben” különböznek a Közép–Kelet, a Távol–Kelet és a nyugati félgömb problémáitól, hogy e terület konszolidátlanságából rövid időn belül a második világháború tört ki, és a harmadik, ha kitör, aligha törhet ki máshonnan, mint innen ...”.

Közép-és Kelet-Európa területi státusának összezavarodása és politikai kultúrájának deformálása a legsúlyosabb következményekkel az itteni nemzetek egymás közötti viszonyában járt. Nyugat-Európában a 15–18. század folyamán lassan kialakul a modern állam. Térségünkben viszont a német-római császárság „összekuszálta” Németország és Olaszország útját a modern államiság felé, míg délkeleten az Oszmán Birodalom beékelődése megdőntötte a korábbi állami kereteket és közrejátszott ama „végzetes” államalakulatnak a létrejöttében, amely e térségben az állam- és nemzetvé válás útját összezavarta: ez volt a Habsburg Birodalom (Bibó, 1943–44)..

A 18. század második felében a Habsburg vezetés a Habsburgok dunai monarchiáját megkísérli valami „osztrák” identitással felruházni. Már késő. A francia forradalom nyomán kirobbanó tömegnacionalizmus, nemzetállami eszme új irányba állította a mi térségünk váltóját is. A „szülés”, a modern nemzetvé válás folyamata rendkívüli nehézségekkel terhes. E nemzetvé válási folyamat vizsgálata elvezet a térség népeinek kiegyensúlyozatlanságához, „históriájához”, annak a görcsbe merevedett lelkiségnek a kialakulásához, amelynek jellemző vonása a közösségért való egzisztenciális félelem. „Közép- és Kelet-Európa országai azért féltek, mert nem voltak kész, érett demokraták, s mint-hogy féltek, nem is tudtak azokká változni.” – így a bibói axióma. S e történelmi csapdahelyzet kitermelte a politikai „hamis realistát”, és a hazugságokkal, féligazságokkal – máig – operáló „közvéleményformálót”.

Mindezt tetézi a térség nemzeteinek egymás közötti viszonya, a területi viták „nyomorúságai”. Közép–Kelet–Európában e területi viták két szempont: a történelmi hovatartozás, a status quo, a történelmi

igénybejelentés; valamint az etnikai, nyelvi hovatartozás szembeállításból eredeztethetők.

Bibó behatóan foglalkozott a „jó békekötés technikájával”. „Az 1918. évi békecsinálók alapgondolata, hogy ti. Ausztria–Magyarországot fel kell osztani, s a nyelvi határok és önrendelkezési jog alapján nemzeti államokat kell létesíteni, teljességgel jó volt. Az volt a katasztrófa, hogy a békecsinálók nem követték saját elveiket. Nem engedtek a világosan megnyilatkozó egyesületi törekvéseknek, nem likvidáltak minden likvidálásra érett történeti egységet, másrészt a likvidálásnál nem vigyáztak a területekhez fűződő történelmi érzelmekre: ugyanakkor legesztelenebbül számba vették az úgynevezett földrajzi, gazdasági, stratégiai, közlekedési, kikerekítési szempontokat, pl. a határnak a nyelvi határról valami „természetes védelmi vonalig való előretolása”. Ezért volt rossz az 1918. évi rendezés, nem pedig azért, mintha az alapelvei rosszak lettek volna ...” – írja. Mit mondhatunk? A pokolba vezető út is ... Bibó talán „túlzottan” is korrekt, jóhiszemű eme fogalmazással. A lényeg: a „rossz” béke valósággal „hisztériába” sodorta, „megbolondította” Közép–Kelet–Európa népeit. A nagy német „hisztériával” és következményével, a német nemzeti szocializmussal külön tanulmányban foglalkozik.

A II. világháborúban Közép–Kelet–Európa nem csak katonai és gazdasági vereséget szenvedett, hanem erkölcsit is. A németek mindmáig cipelik a maguk volt „nemzeti szocialista” terhét és e teher súlyosságára a volt győztesek – a bal-liberális európai értelmiséggel együtt – gyakorta (és főlöszlegesen) figyelmeztetik őket. Hasonlóan a többi volt német szövetségest; azzal, hogy a politikai extrémítások, a nemzeti szocializmus, fasizmus, bolsevizmus kártételéről valóban – a magunk alap-érdekében sem –, nem célszerű megfeledkeznünk. S e történet az atlanti demokráciák felé mintegy igazolja az első világháborús vereség jogosultságát, és a volt „rossz” békeszerzésüket is, és újólag bebetonozni véli a status quo-t.

A két világháborút követő „rossz” békekötések nyomán a 20. század elején kulmináló területi viták eredője – a történeti hovatartozás, a status quo, és az etnikai, nyelvi hovatartozás szembenállása – ma is érvényes. „Visszaköszön” a területi viták összes nyomorúsága, az egész kelet–európai kisállami nyomorúság, egészen a mai balkáni etnikai–vallási háborúig.

Mindez arra vezet, a térség politikai döntéshozói, a politikai elitnek nem tanúsítanak kellő bölcsességet, önmérsékletet, ha nem hajlandók felismerni hosszú távú közös érdekeinket, ha most már nagyhatalmi beavatkozás nélkül a „maguk szakállára” fogják megvívni háborúikat a közép–kelet–európai nemzetek, akkor ez egyben olyan végső erkölcsi vereség is lesz, amely a térség teljes felszámolásához is elvezethet. (Magyari–Beck, 1994).

#### **4. A politikai Kelet–Európa a II. világháború után**

A második világháború és a jaltai megegyezés nyomán átrendeződnek térségünk hatalmi–politikai viszonyai: a Szovjetunió kiterjeszti befolyási övezetét mélyen benyomulva Közép–Kelet– és Délkelet–Európába. Létrehozva egy 1988–89–ig egzisztáló, megnövelt politikai Kelet–Európát. A szovjet tömb, két szorosan egymásba kapcsolódó, egymásba csúszó szakaszban alakult ki: a folyamat első szakaszát nevezhetjük a **csatlóssorba taszítás** idejének. Ez a periódus 1947–48–ban véget ért. 1944–től kezdődően a sorsfordító döntések Moszkvában születtek, nem Varsóban, vagy Szófiában, vagy Budapesten. Ugyanakkor megindult (már 1944–45–ben, de csak 1947–48–ban gyorsult fel) a másik folyamat, a „szovjetesítés”, a térségben a belső politikai–gazdasági és társadalmi viszonyok, szerkezetek, intézmények, életkeretek átalakítása a szovjet normáknak és értékeknek megfelelően (Gáti, 1991).<sup>2</sup>

---

<sup>2</sup> Megjegyezzük, a totális „szovjetesítést” megelőzően nem azért kaptak a közép–kelet–európai népek jó két és fél év haladékot, mivel Sztálin komolyan gondolta a polgári

A szovjet terjeszkedés egymástól eltérő tradíciójú, fejlettségű területeket érintett. Ezeknek szovjet tömbön belüli „státusza” is különbözött.

A szűkebben vett közép-európai országoknak (NDK, Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország) két világháború között úgy a politikai, mind a gazdasági kapcsolatuk alacsony szintű volt a Szovjetunióval. (Eltékintve, hogy a veszélyeztetett Csehszlovákia Németországgal szemben a Szovjetuniótól is védelmet remélt). Mindvégig ez a terület maradt a szovjet birodalom „külső köre”, a legkevésbé integrált és integrálható terület már csak történelmi fejlődésbeli, szerkezetbeli, kulturális és hagyománybeli különbözőségek miatt is.

Eme sok száz éves fejlődésbeli és mentális különбözés falát még a háború idején is Sztálin által forszírozott szláv testvériség-tudat sem tudta áttörni. Gondoljunk a római katolikus szláv lengyelek, vagy a polgárosult „nyugatos” csehek lelkesedésére a Szovjet Birodalom iránt.

A szovjet befolyási övezet másik európai része a Balkán. Aztán a Tito vezette Jugoszlávia sikerrel „kimaradt” a szovjet blokkból, Albánia pedig Kína után „szakított”. Románia – elsősorban Nyugat felé – sikerre vitte a maga „vonakodó csatlós” szerepét, miután onnét is ki-

---

szabadságjogok és a polgári demokratikus intézményrendszer tiszteletben tartását az általa megszállt országokban, illetőleg a szovjet befolyási övezetben. Avagy a volt háborús szövetségeseivel kötött „gentleman agreement” kötötte volna a kezét. Talán inkább a háború után igen erős nyugat-európai baloldal, a Moszkva-függő, kommunista tömegpártok (a francia és olasz kommunista párt), és a baloldali szakszervezeti mozgalom segítségével a már megragadott Kelet-Közép-Európán túl megcsákyazza és közelebb vonja Közép- és Nyugat-Európa egy részét. E terv azonban Truman és Churchill antikommunista összefogása, a Marshall-segélyprogram beindítása, az újjáépítés, a polgári demokráciák konszolidálása után illúzióvá válik. Ekkor lecsapódott a „vasfüggöny” és megindult a szovjet zónában a totális szovjetesítés a Komintern Tájékoztató Irodája felhívása nyomán, illetőleg a sztálini direktívák szerint.

vonult a Vörös Hadsereg. Viszont Bulgária – a bolgár vezetés – mély és őszinte kötődése a „Nagy Testvérhez” aligha kérdéses.<sup>3</sup>

A balkáni zóna nagyobb szabadságfoka arra vezethető vissza, hogy a térség viszonylag súlytalan, a nemzetközi nagyhatalmi igények szempontjából meglehetősen érdektelen ez a kevert népű–vallású „senki földje”. Ez a korábban volt Európa „lőporos hordója”.

A Szovjetunió által már korábban bekebelezett területek: a három balti állam és Romániától Moldávia a Molotov–Ribbentrop–paktum megkötését követően, valamint Kelet–Lengyelország és Kárpátalja a világháború után.

## **5. A szocialista integrációs kísérletről**

Anélkül, hogy – avatatlan – gazdasági szakkérdésekbe bonyolódnék, leírhatom, hogy az ún. „szocialista integráció” egyértelműen ideológiai–politikai alapvetésű volt. A marxista–leninista ideológia segítségével a „kizsákmányoló” kapitalista társadalmi berendezkedést utolérni és meghaladni hivatott, nagy ambícióval, világforradalmi küldetésstudattal. A szocialista világrendszer központja Európában volt. A hajdani – 1500 körüli – keleties „visszahajlás” (második jobbágyság az Elbától keletre) határán húzott „vasfüggöny” kettéosztotta Európát, és gyökeresen átalakította a közép–keleti–európai viszonyokat. Európa volt szerepét a kapitalista világrendszerben átvette Nyugat–Európa (Kis–Európa, EGK) és a világháborút követő gazdasági fellendülés hatására a világgazdaság egyik erőközpontjává vált. Miközben az államszocializmus a gazdasági versenyben lemaradt. A zárt, autarchiás és tervutasításos keleti gazdaságok (a kezdeti erőteljes, extenzív növekedést követően) kimerítvén az extenzív fejlesztés tartalékait, lemaradtak. A hajdani konvergencia–elméleteket, valamint azt az elképze-

---

<sup>3</sup> Amikor Todor Zsivkov szarvasbikát lőtt, minden alkalommal így kiáltott fel: „– Ha ezt a Nyikita látná!”

lést, hogy a két rendszer hosszú történelmi időszakot él még „békésen, egymás mellett”, felváltotta a „ki kit győz le?” alternatíva, és a nyugati világban az államszocialista rendszer gazdasági ellehetetlenítések koncepciója, elsőként az amerikai politológus, Brzezinski által interpretálva.

E kényszerű gazdasági verseny – a fejlett szocialista társadalom építésének doktrínája fenntartása közepette – az életszínvonal szüntelen növekedése, a teljes foglalkoztatottság fenntartása, az erőforrás-pazarló extenzív növekedés folytatásával együtt –, hozzájárult a közép-kelet-európai gazdaságok nyugati eladósodásához. Megjegyezzük, ez Lengyelország és Magyarország vonatkozásában kritikus mértékű kölcsöntőke import elindított egy „hosszú menetelést”, és a ma már tragikus adósságspirál kialakulását eredményezte. (Ez még a Brzezinski hirdette gazdasági verseny általi győzelem programjába beleillett.) A mára felhalmozott hatalmas adósságtömeg – példaképpen – a magyar gazdaság fejlődését gátolja, már a működőképességét is veszélyezteti, akkor, amikor a politikai küzdelem értelme a rendszer-változással, a Szovjetunió összeomlásával megszűnt (Tóth, 1994). Viszont mára már alapvetően megnehezíti az eladósodott országok, távlatosabban a térség gazdasági és politikai konszolidációját, gerjeszti a szociális feszültségeket, végső soron hozzájárul a Közép–Kelet-Európa destabilizációjához.

Tóth László az európai integrációt és a regionalizáció kérdéskörét vizsgálva, a 70-es évek közepét **korszakhatárként** jelöli meg (Tóth, 1994), a hangsúlyt azokra az integrációs folyamatokra helyezvén, amelyek még a „globalizáció korszaka előtt lejátszódtak, ám a következményeikben máig hatnak”. Azt vizsgálja, hogy „az Európán belüli” és különösen a volt KGST-integráció folyamatai mennyiben „fedték le” a regionalizációt, mennyiben voltak azzal szinkronban, illetve aszinkronban.

A szakaszhatár kijelölése indokaként hozza, hogy ekkorra „véget ért a II. világháború utáni világgazdasági aranykor, kifulladt a nyugati „boom”. (Jelezte ezt az olajválság, a tömeges munkanélküliség, a meglóduló infláció, a gazdasági struktúra megváltoztatásának elemi kényszere.) Ugyanakkor választás elé került a keleti blokk is. Az extenzív növekedés lehetősége lecsökkent – kifulladt – a pazarló erőfelhasználás következtében. Ugyanakkor a „tudományos–technikai forradalom” következményeképpen végrehajtott technikai–technológiai változás révén elkezdődött a világméretű globalizációs folyamat. Mindez megkérdőjelezte a II. világháború utáni status quo-t, amelyen az integrációk addigi működése nyugodott.

Az Európán kívüli integrációs folyamatok fő mozgatója kezdetben a nagyhatalmi politika volt. Például a Marshall–terv keretében a kontinens nyugati felének háború utáni újjáépítését amerikai erőforrásokkal hajtották végre, az atlanti politika szolgálatában. A nyugat–európai gazdasági integráció fokozatos horizontális és vertikális kiterjesztése (Montanunio, Euratom, majd EGK) pedig ez politika olyan egymást követő lépéseiként is értelmezhető, amely a nyugati politika gazdasági feltételrendszerét javította. Ezen integráció meghatározó jellemzője a protekcionizmus volt.

Időközben Európa keleti felében más utat járt be. Eredetileg a szovjet érdekszférájában került térség nagyobbik, központi része – így Magyarország is – fejlettebb volt, mint az a gazdasági–társadalmi környezet, ahová odakényszerült. Bár a háború a nemzeti vagyoni jelentős részét elpusztította a termelési kultúrában, a munkaerő kvalifikált ágában és a tőkés piacgazdaság terén szerzett termelési–gazdálkodási–kereskedelmi tapasztalatokban mégis előbbre járt, mint a szovjet Kelet–Európa. A szocialista gazdaságfejlesztés „nem az adottságoknak megfelelő irányba” történt. A politikai akarat eltérítette a maga „szerves” fejlődésétől a térséget és zsákutcába vitte. Csődbe, amelynek szanalása – szerencsés esetben – egy nemzedék munkája lehet.

## 6. A világ–globalizáció és a nemzeti identitás Közép–Kelet–Európában

A globális problematika (a világ–egészben való gondolkodás) az egész világot érintő kérdésekről a 60–as évek végén, 70–es évek elején jelentkezett a tudományos gondolkodásban, majd általánosabban a közgondolkodásunkban. Gondolkodásunkban a globális probléma–megközelítést, értelmezést, megoldási kísérleteket paradigmaváltás–ként értékelhetjük (Tóth, 1994). Azóta – a globalitásból kiindulva – kell átértékelnünk a világról, a világban végbemenő folyamatokról, az emberi nem jövőjéről kialakult nézeteinket.

Amikor az ún. globális problémák – a Római Klub első jelentései nyomán – bekerültek a tudományos gondolkodásba és a közvélekedésbe, a világ hatalmi–politikai struktúráját még a kétpólusúság jellemezte: az USA és a Szovjetunió vezette két világrendszer szembenállása, rivalizálása. Az volt az az hatalmi–politikai keret, amelyen belül az egyes régiók és az államok (népek) a saját helyüket és lehetőségeiket igyekeztek megkeresni, meghatározni.

A globalizáció – regionalizáció – és a nemzeti szuverenitás összefüggéseinek a vizsgálatát ma különösen fontossá, izgalmassá és aktuálissá teszi a szovjet blokk és a szocialista politikai–gazdasági modell összeomlása. Ez az összeomlási, átalakulási folyamat a közép–kelet–európai és kelet–európai szubrégiókban eredményezett nagy horderejű politikai változásokat. E változások hatása az európai nagyrégióra, illetve a világpolitikára és a világgazdaságra történelmi súlyú, százados jelentőségű. Másrészt mindezen változások következményei ma még beláthatatlan, erőteljes folyamatok és törekvések indukálói lehetnek a régióban és globális szinten is. Tehát régióink jellegzetes tavaszias jégzajlásos állapota, valamint a világ képlékennyé, instabillá vált hatalmi–politikai viszonyai a jellemzőek. A világgazdaságban pedig a klasszikus ipari forradalomhoz mérhető jelentőségű változások korát éljük. Mindezt az emberi gondolkodás globális, regionális és lokális

szinten is megérteni és megértetni akarja. Érteni és befolyásolni, a futurologia révén is, „előremenni” gondolkodásban a harmadik évezred felé: elkészítve a várható jövő scénárióit, a lehetséges jövő-forgatókönyveket. A javalt gondolkodásunk kétirányú lehet: a helyi lokális (állami, vagy még inkább lebontva, az államon belüli „kis-régiós”) problematikát a szubrégióba „helyezve” kell vizsgálni. Majd ez a vizsgálat elvégzendő a világ-globalitás tükrében. A másik irányból elindulva szükséges a globális kérdéseknek regionális, helyi érdekű vizsgálata is. Csak ez a kettős, oda-vissza irányú gondolkodás eredményezhet használható felismeréseket, jövőképes építkezést a közép-kelet-európai térségnek is, amely a korábbi mesterséges elszigeteltségből „hirtelen” és igen rossz anyagi-szellemi és erkölcsi kondíciókkal lépett a globális világ porondjára. Akkor, a sopronpusztai 1989. augusztusi „vasfüggöny-kinyitással” – cselekvő résztvevőként mondom –, Magyarország a világtörténelem egy új fejezetének első sorait írta meg.

## **6.1. Közép–Kelet–Európa és a globalizálódó („nemzetköziesedő”) világrendszer**

A globalizáció politikai-politikaelmélet eredetű kifejezés. Az Egyesült Államok világhatalmi-világpolitikai szerepvállalása során, a II. világháborút követően nyerte el a polgárjogot a politikai gyakorlatban, illetve a politikai gondolkodásban. A globalizáció Ambrose-i értelmezésében az USA világhatalmi befolyásának a növekedését, Amerika világhatalommá válásának folyamatát jelzi (Tóth, 1994). A politológia használta globalizáció ma is a világ hatalmi-politikai viszonyai vizsgálatát jelenti.

Egyes nézetek szerint a politikai-hatalmi globalizáció az Új Világrend – The New World Order – felé vezető út lehet. Véleményük szerint (Robertson, 1993) az „új világrend” úgy készül. Mesterségesen „csinálódik” az új kor – a New Age – új világrendje.

Arra vonatkozóan, hogy hol és kik által „készül” és mit hozhat az emberiség számára, idézzük: „Egyetlen szál köti össze a Fehér Házat, a Külügyminisztériumot, a Külkapcsolatok Tanácsát, a Trilaterális Bizottságot és a szélsőséges New Age-sek titkos társaságait. Az új világrendre való törekvés. Fel kell számolni a nemzeti szuverenitást. Világkormányt, világbírószágot, világbankot és valutarendszert kell létrehozni, és egy világ-élitet mindezek irányítására. Egyesek szerint a javak teljes újrafelosztására van szükség; mások szerint a kereszténység felszámolására; a szélsőséges New Age-sek szerint két-három milliárd ember halálára a Harmadik Világban ...” Az Egyesült Államok politikájában és vezetésében évtizedek óta jelen van egy folytonosság, ...” és nem is nehéz végigkövetni a tervet és a célok eme folytonosságát politikai köreiben, kezdve Cecil Rhodes-tól, folytatva a Federal Reserve Board-ig;<sup>4</sup> s tovább, E. M. House ezredesig, a Woodrow Wilson elnökség szürke eminenciásáig; az Angol Kerekasztalon át J. P. Morgan Bank-ig, a Rockefellerrek-ig és a New York-i Külkapcsolatok Tanácsáig; a hatalmas Carnegie, Rockefeller és Ford Alapítványokig; innen az ENSZ-ig; Henry Kissinger-ig; a Trilaterális Bizottságig; Jimmy Carter-ig és végül George Bush-ig” (Robertson, 1993).

Tény, a II. világháború után az USA fokozottabb világpolitikai szerepvállalásával megszorodtak a világ-globalizációjára és a leendő világrendre vonatkozó elméleti írások. Zbigniew Brzezinski (Jimmy Carter nemzetbizottsági tanácsadója) így ír 1970-ben a *Between Two Ages* (Két kor között) című könyvében: „A fejlett országok fokozatos közösséggé formálódása nagyszerű kivetítődése lesz éledő globális tudatunknak; a gyorsan terjedő tudományos és technológiai információkra való koncentráció az emberi problémák gyakorlatiasabb megközelítését teszi lehetővé; mindkettő pedig egy személyre szabottabb, racionálisabb humanista világkép elterjedését segíti elő, amely fokozatosan

<sup>4</sup> Szövetségi Tartalék Bankok Igazgatósága. (Az USA központi jegybankhálózata)

kiszorítja majd az intézményesített vallási, ideológiai és erőteljesen nemzeties látásmódokat, amelyek a modern történelmet döntő módon meghatározták...”.

Az USA globális hatalmi–politikai ambícióiról és az eljövendő világrenddel kapcsolatosan Carter elnök a következőket mondta: „Biztosítani szeretném Önöket, hogy az Egyesült Államok más országokhoz és népekhez fűződő viszonyát elnökségem idején az a vágy fogja mozgatni, hogy az emberi törekvésekre érzékenyebb világrendet formáljunk. Az Egyesült Államok eleget fog tenni kötelességének, egy stabil, igazságos és békés világrend megteremtésében ...”<sup>5</sup>

George Bush, ha lehet, még többet emlegeti eme globális gondolkodás, világméretű felismerések nyomán kialakítandó „új világrendet”. A Kuwaitot megszálló Irak ellen ENSZ–zásló alatt megvívott ún. Öböl–háború kapcsán – 1991. január 29–én – az Elnök ezeket mondta, a Kongresszushoz és a nemzethez intézve szavait: „A tét itt több, mint egy kis ország, egy hatalmas elképzelésről van itt szó, egy új világrendről, amelyben az elkülönült nemzetek egybekapcsolódnak a közös célokért, hogy megvalósítsák az emberiség univerzális törekvéseit: a békét és a biztonságot, a szabadságot és a törvényességet. Egy ilyen világért megéri küzdenünk, ez méltó jövője lesz gyermekeinknek.”

Az Öböl–háború után – 1991. március 6–án – a Kongresszushoz intézett beszédében „A béke oszlopai” alcímmel a következőket mondta: „... Mostanáig megosztott világban éltünk – a szögesdrótok és betonbunkerek világában, a konfliktusok és a hidegháború világában. Most egy új világ tűnik föl a horizonton. Olyan világ, amelyben az új világrend nagyon is valóságos lehetőség. Winston Churchill szavaival élve olyan világrend, amelyben az igazság és a fair play elvei ... védik a gyengéket az erősektől. Olyan világ, amelyben az ENSZ, kiszaba-

---

<sup>5</sup> Részlet Jimmy Carter az 1977. február 14–én, az elnöki beiktatása előtt elhangzott beszédéből

dulva a hidegháborús patthelyzetből olyan pozícióba kerülhet, hogy betölthesse alapítói történelmi vízióját. Olyan világ, amelyben a szabadság és az emberi jogok tisztelete végre otthont talál a világ nemzetei körében ...”

A világpolitikában napjainkra a globális látásmód polgárjogot nyert, és a globális látásmódból eredő érvelési rendszer erőteljesen befolyásolja a hatalmi-politikai folyamatokat. Ez az érvrendszer – amely magába építette nem csupán a hajdani kiindulási pontként Woodrow Wilson korát megelőző elképzeléseit (utópiáját) az egységes világról –, amely azután ő Tizennégy Pontjában és a Népszövetséggel kapcsolatos, meghiúsult reményeiben öltött testet. (Megjegyezvén – némi malíciával –, hogy az I. világháború utáni békekötések „trójai falova” a wilsoni 14 pont volt: a pokolba vezető út is jó szándékkal van kikövezve ...).

A globalista látásmód és az ebből eredeztethető pozitív *utópia* – az új világrend-elképzelések – rendkívül összetettek, több vetületűek: úgymint politikai, demográfiai, gazdasági, földrajzi; és a filozófiai, szellemi vetület sem elhanyagolható anélkül, hogy itt lehetőségünk lenne a itt részletes kifejtésükre.

Az utópia belső magja valahol ott munkál az ember mély és ősi igényében a „tökéletes” állam iránt – a platóni ideában, az olyan berendezkedésben, ahol az „új világrendben” egy globálisan igazgatott gazdaság funkcionál, és az értelem és a rend dominál a politikai-hatalmi kapcsolatokban is.

Az új világrend sorsa a katonai-, gazdasági- és demográfiai erőforrások megfelelő mértékű együttműködési készségén fog múlni. Azon, hogy ily módon képesek leszünk-e a konfliktusok megelőzésére, vagy legalább mérséklésére, beleértve a regionális problémákat is, másrészt kiegyenlíteni azokat az egyensúly-eltolódásokat, amelyek most jelen vannak a világ gazdasági rendszerében és arra indítanak bizonyos

kormányokat, nemzeteket, hogy távol maradjanak, illetve kiszakadjanak a kölcsönös egymásrautaltságból.

Összegezően, azt gondoljuk, hogy a politikába már évtizedek óta beépült a globális szemlélet. Eltekintve attól, hogy „csinálják-e” az „új világréndet”, hogy „készül-e” a Huxley „Szép új világ”-a (Brave New World), látnivaló, hogy a globalizációs folyamatok évtizedek óta több síkon zajlanak.

A legintenzívebb a világgazdasági együttműködés kényszere: a világgazdaságban felerősödő tendencia, a „multinacionális vállalatok” térnyerése, behatolása az új piacokra. A transznacionális vállalkozásoké, amelyek koronként egy–egy országot, középhatalmat is meghaladó pénzügyi erővel és politikai befolyással bírnak.

A volt amerikai szenátor, Goldwater konzervatív víziója arról szól, hogy ma már a gazdasági hatalom képes megkerülni, sőt, irányítani bármely nemzet politikai hatalmát. Ha pénzügyi fronton összeomlik a nemzeti szuverenitás, a médiák és egyéb, közvéleményformáló erők segítségével a politikai és katonai szuverenitás is megdönthető. Napjainkra a kamatos kamatra épülő bankrendszer miatt az adósság exponenciális felhalmozása olyan szörnyeteget eredményezett, hogy nincs az a központi jegybank, bankhálózat, kormányzat, amely kezelni tudná! Az adósság–buborék szétpattanása előrevetítheti a világ legszörnyűbb pénzügyi katasztrófáját.<sup>6</sup>

## **6.2. A Közép–Kelet–Európa szubrégió és a világlobalizáció**

Térségünk ma szinte teljes mértékben kiszolgáltatott. Egy szocialisztikus utópiával egybekapcsolt, sajátos „modernizációs” kitörési kísérlet „kísérleti” évtizedeinek csődje után, pőre, puha, védtelen

---

<sup>6</sup> Stanley Hoffmann a Harvard professzora írja „Foreign Affairs”-ban, a CFR – a Külkapcsolatok Tanácsa folyóiratában (a CFR – e nem kormánytagokból álló elnöki és politikai tanácsadó testület). Idézi Robertson „Az új világrénd” c. könyvében.

állapotban van, úgy a politikai, mind a piaci-gazdasági-pénzügyi-, mind pedig a szellemi-kulturális behatásokkal szemben. Mindezt fokozza a térség történelmi eredetű etnikai-vallási-területi és kultúrparadigmatikus sokszínűsége, illetve megosztottságaszembenállása. A kiszolgáltatottságát fokozza az eredendő önbizalomhiány, a fatalizmus, és az ebben gyökerező „tett-iszony” és a „mindegy”-átka a térség nagy és kisebb „nyicsevo”-i.

Megjegyezzük, ez az eredetileg (és szándékai alapján is) politikai-politológiai eredetű **globalizáció** fogalom ma leggyakrabban az eredeténél **általánosabb** értelemben használatos: olyan általános világproblémák gyűjtőfogalmaként, amelyeket a Római Klub vett vizsgálat alá, mint az adott társadalmi-gazdasági keretek között az emberi nem sorsát-jövőjét meghatározó, elsősorban (nem kizárólag) ökológiai, természeti problémákat. Ezek az ún. globális kérdések a Római Klub tevékenysége során nyertek polgárjogot a tudományos gondolkodásban, majd szélesben a közgondolkodásban.<sup>7</sup>

A Klub kérésére készített jelentések és tanulmányok az emberiség globális veszélyeztetettségét és a várható jövőképeket, a jövőre vonatkozó forgatókönyveket tartalmazzák. A cél már a Klub első jelentése előszavában megfogalmazódik, fel kell vázolni a maga egészében az emberiség veszélyeztetett helyzetét. A készítendő tanulmány célja a minden nemzet tagjainak életében jelentkező zavaró problémák komplexumának vizsgálata. E problémák: szegénység a bőség közepe, a környezet romlása, a városok irányíthatatlan terjeszkedése, a foglalkoztatottság bizonytalansága, a fiatalság elidegenedése, a hagyományos értékek elvetése, infláció és egyéb pénzügyi és gazdasági zavarok (Meadows-Randers-Behrens III., 1972).

<sup>7</sup> A Római Klub 1968-ban alakult Aurelio Peccei kezdeményezésére. Célja, hogy az emberiséget fenyegető ún. „globális” veszélyekre felhívja a politika és a közvélemény figyelmét. Neves tudósok a tagjai, kutatásaik eredményeit jelentésekben közlik.

Az első időkben az ún. világmodellek (Korán, 1980) képezték a jelentések alapját, amely modellek matematikai, illetve ökometriai módszerekkel vázolták a világfejlődés általános tendenciáit.

A Római Klub mindezen tevékenysége – joggal – korszakos a globális látásmód és az ökológiai gondolkodás, probléma-érzékenység, az ökoszisztéma veszélyeztetettségének felismerése tekintetében.

Összegzésképpen: A globalizáció geneziséét szinte minden, e témával foglalkozó teoretikus, a **nemzetköziesedés** kategóriájából eredezteti. Ez a folyamat a nagy földrajzi felfedezések, az eredeti tőkefelhalmozás és az ipari forradalom kezdete óta a nemzetközi viszonyok alaptendenciája és útja a világrendszerünknek, amelynek általános törvényszerűsége az „egyenlőtlen fejlődés, amely nem csupán a konvencionálisan vett regionális egyenlőtlenségekre vonatkozik, hanem azoknak az alrendszereknek a viszonyára is, amelyek a mindenkori világrendszert alkotják” (Tóth, 1994.).

Tóth László azokkal ért egyet, akik a globalizációt a nemzetköziesedés folyamatába helyezik és annak a 70-es évtizedben érzékelhetővé vált új szakaszaként értelmezik. Álláspontja szerint e folyamat eredményeként egy egységes rendszerként értelmezhető „világ-egész” jött létre. A globalizáltság ezen a világrendszer egyes alrendszerei (természeti, és művi környezeti, gazdasági, kulturális, katonai, politikai stb. közötti kölcsönhatás már olyan mértékű, hogy az egyikben bekövetkezett (bekövetkező) változások a többi alrendszerben is mélyreható és maradandó változásokat okoznak. Ezen a szinten már a rendszer egésze is elpusztulhat az ember tevékenysége következtében, miután az ember és a természet kapcsolatában oly mértékű túlszabályozottság, vagy alulszabályozottság alakulhat ki, amely az egész rendszer dezorganizáltságához vezethet.

A globalizálódást, vagy globalizációt, végső sorban a 20. század második felében jelenkezett „tudományos- és technikai forradalom indukálta”. Mindez a világméretű nemzetköziesedésen belül értelmezhe-

tő új minőséget eredményezett és a jövőben – a technikai fejlődés viszonylatában – újabb globalizációs változások várhatók. Bár az **alaptendencia**, a nemzetköziesedés „nem megy át a maga teljességében globalizációba” (Tóth, 1994), és a világban helyük és szerepük lesz és nem globális (lokális–szubregionális–regionális) folyamatoknak is.

Szerinte a tudományos és technikai fejlődés indukálta globalizáció objektív folyamata olyan emberi „világközösséget” eredményez, amely közösségben az emberek, az embercsoportok gazdasági, társadalmi, kulturális fejlettségi szintjüktől, ideológiai, vallási nézeteiktől, értékrendjüktől, kulturális paradigmájuktól független – szoros és kölcsönös – függésbe kerülnek egymástól. Mindezekért a globalizáció **pozitív tartalmú folyamat** – globális fejlődés –, amely révén a világegész szerveződési–szervezettségi szintje emelkedik. Az a tény, hogy a mai nemzetköziesedő világban a lokális krízisek, konfliktusok felerősödnek, nemzetközi jelentőséget kapnak, azt is mutatja, hogy a termelőerők fejlődése egyre inkább internacionalizálódik, illetve supranacionalizálódik.

Aligha kétséges, hogy a korábban történelmi útja révén is jellemzett szubrégióink – a mai puha, „meztelen” állapotában különösen nem – e világglobalizációs folyamat gátja nem lehet, és nem is kell annak lennie. Inkább az a kérdés, hogy e szubrégió miképpen, milyen módon, szinten, színvonalon képes integrálódni a mai és a közeli és távolabbi jövő, hatalmi–politikai viszonyai, világgazdasági, pénzügyi és kulturális változásai közepette. Tud-e kapcsolódni valamilyen elfogadható szinten, például az európai centrumhoz, vagy végleg eljelentéktelenül, perifériára szorul, – vagy amint ezt Magyar–Beck egyfajta „eshetőségként” írja –, az egymás közötti konfliktusok, háborúk révén végleg felszámolva önmagát– alámerül.

Gidai Erzsébet (1994) szerint, amennyiben a 21. században a föderációs Európa létrejön, eséllyel pályázhat a vezető (meghatározó) szerepre a világgazdaságban és részben a világpolitikában. Mindezt ma

erős hatalmi–politikai érdekek motiválják. Ezen – kedvező – scenárió esetén is meg kell oldani két alapvető kérdést: teljes mértékben integrálni kell a nyugat–európai gazdaságot, és az integrációt ki kell terjeszteni Közép– és Kelet–Európára. Ma mértékadó politikusok megnyilvánulásából arra következtethetünk, hogy a közép–kelet–európai országok az ezredfordulóig biztosan nem lehetnek az Európai Unió tagjai. Marad a kitalált „társult tagság” és a „helyzet”, hogy a közép–kelet–európai térség komparatív előnyeit – a viszonylag kedvező mezőgazdasági adottságot, az olcsó munkaerőt –, csak alacsony szinten lehet a nyugati együttműködésben kamatoztatni. Következtetésül: az export lassan nő, és a magas adósságszolgálat terhei tovább korlátozzák a gazdaságok, a térség fejlődését.

Az Európai Unió mellett több regionális együttműködés is kialakulhat. Így egy skandináv–balti, és egy lengyel–szlovák–magyar. (Esetleg Szlovéniával, Horvátországgal kibővülve.) Ez az integráció Magyarország számára potenciális lehetőség a közvetítő és a tranzit kereskedelemre.

Ha a Közép– és Kelet–Európa végleg kívül marad a nyugat–európai integráción, úgy a volt szocialista országok válságos gazdasági helyzete jelent jelentős előnyt a nyugat–európai térség országainak. (A termelőkapacitások leértékelődnek, olcsón megvásárolhatók és a középkeleti és keleti gazdaságok a gazdasági versenyben könnyen legyőzhetőek.) Nyugat – a gazdasági kötelmek híján is – távol maradhat a térség – várhatóan még további – etnikai és társadalmi konfliktusaitól, és e távolságtartáshoz komoly politikai és gazdasági érdekek fűződnek. Valamint „Kelet” kedvéért (a „lassú uszályok”) nem kell fékezniük a nyugati integráció ütemét. Meglátásaim, értékelésem szerint ez a scenárió „működik” jelenleg, ez a realitás! A „kivülmaradási” törekvés a várható erőteljes orosz válságsorozat (polgárháború) bekövetkeztével még kényszeresebb lesz. Mindezek okán Európa (még össze sem forrott) „újra” felszakad a Lajtánál húzódó gazdasági „vasfüggöny” mentén. (Lásd a történelmi bevezetőt.)

Amennyiben a Közös Piac integrációs folyamata megtorpanna és a legerősebb tag, Németország a maga nemzetgazdasága számára kihasználná a kétségkívül csábító közép-kelet- és kelet-európai gazdasági lehetőségeket (erre a korábbi térségi szerepvállalása és geopolitikai helyzete is alkalmassá teszi), úgy ez kedvezne a közép-keleti térség gazdaságainak. Érdekükben álló versenyhelyzet teremthető és egy megosztott Közös Piac állna velük szemben. Ám Németország számára is feltétlen előnyös „kiugrásának” a látványos jelei nem mutatkoznak, sőt, a német gazdaság a Közös Piaci integráció motorjaként működik és egyelőre leköti a volt kelet-német terület gazdasági szanálása, „szervesítése”.

Amennyiben – esetleg néhány év múltán – mégis erőteljesebben Közép-Kelet-Európa irányába fordul (a németek itt hatalmas piacot, nyersanyagforrásokat, és „alvó” szellemi potenciált is találnak), újból megteremtődnek a kelet-nyugati együttműködés magasabb szintű „újjászervezésének” feltételei. Ez a „scenárió” Közép-Kelet-Európa (és Magyarország számára) is kedvező lehetőséget biztosít, a gazdasági fellendülést megelőlegezendő.

Nem elhanyagolható lehetőség a közép-kelet-európai és kelet-európai gazdaság kapcsolatainak újjáépítése, konszolidációja, egy új kelet-európai gazdasági szerződés az ezredfordulóig.

Minden jövőbeli, pozitív scenárió megvalósulásának **alapfeltétele** a térség (10 milliárd/év) kölcsöntőke adósságának „kezelése”. Ha az erőforrás-kivonás így folytatódik, Magyarország is tönkremegy, elsorvad, „latin-amerikanizálódik”.

1898–90 fordulóján önmaga identitását a lebontott diktatórikus államszocialista rendszerrel szemben megfogalmazó Antall-kabinet, kitüntetően Antall József történelmi mulasztása a Kádárék felhalmozta hatalmas adósságteher „átvállalása”, továbbcipelése. Minden magyarázat ismerős és alapvetően egyik sem elfogadható az akkori – egyszeri – lehetőség fényében! Ma már sokkalta nehezebb, mégis ha nem sike-

rül az „adósságkérdést” kezelni, Magyarországot lassan „kivéreztetik”. Magyarország jelképe ma a Laokon-szobor (Kozma, 1994).

Gidai (1994) szerint vagy tárgyalásokat kezdünk az adósságok csökkentéséről, elengedéséről, vagy több ország összefogásával tárgyalóasztalhoz kényszerítjük a hitelezőinket. Mindezekhez erőteljes és megalapozott szakmai propaganda szükséges, bizonyítván a Nemzetközi Valutaalap által képviselt koncepció tarthatatlanságát és e pénzügyi politikának a világgazdaságot fenyegető veszélyét.

Közép–Kelet–Európa jövőbeli útja kapcsán szenvedélyes politikai viták lobbannak fel a saját út megalkotásának még a jogosságáról is, „mintha a különböző népek egy, valamiféle világméretű politikai konfekció üzletbe járnának” (Magyari–Beck, 1994). Miközben a szubrégió népeinek feladata e darabokra törött és két világháborúban is elpusztított térségnek az újjáalkotása lenne. Ez nem mehet végbe csak politikai eszközökkel, miután a válság sokkal mélyebb, minthogy alaposabb kulturális, civilizációs vállalkozás nélkül sikerülhetne. Jelenleg Közép–Kelet–Európa még egyfajta „balkanizált” állapotban él, népei egymás rovására igyekeznek felállítani kishatalmi erősségi rangsorukat. Elkerülve mindennemű komolyabb szellemi–kulturális egymásrahatást, együttműködést, mintha valami kórokozótól tartanának a szomszédoktól. Inkább a térségben már régtől megszokott, patrónus–keresés folyik, különféle szerződésekkel próbálnak nagyhatalmakat magukhoz kötni, és hagyományosan nagyhatalmi segítséggel – időleges erőpozícióból – operálni, folytatni a sérelmi politikát szomszédokkal. Holott – igaza van Magyari–Beck Istvánnak –, a középkeleti–európai integrációt csak egy mélyebb kulturális és civilizációs szinten lehet kezdeményezni és létrehozni. Eme folyamat elindítása és a térség konszolidálása, majd jövőbeni felvirágzása sikeréhez olyan kulcsszavakat talált, mint a szintézis, a koordináció, a konszenzus, a kiegyezés és a szeretet. A szintézis egy, a közép–európai nemzetek, etnikumok fölötti, meta–organizáció szükségességét feltételezi. Miután a baj sohasem a valódi integrációval, vagy a valódi elkülönüléssel, dif-

ferenciálódással van, hanem a múltban e térségben igen jellemző, kvázi vagy pszeudo módjával, az együttműködés–imitációval (Lásd KGST). A kiegyezés és a szeretet, inkább mint pszichológiai fogalmak használatosak; a kiegyezéssel a fennálló problémákat, az intelligencia útján kísérli megoldani. Az itt élő kis népek egymás iránti szeretete (vagy csak türelme, empátiája?) segítheti a kiegyezésre törekvő intelligencia fáradtságos munkáját. A térség konszolidációja érdekében szükséges az erőteljes és valóságos információcsere a régió etnikumai, nemzetei és gazdasági egységei között. Míg Nyugaton a népek már régóta „kitanulták” egymást (a műveltség ott egymás ismeretét jelenti), Közép–Kelet–Európa népei – bár sorsközösségben élnek és a Bibó által jellemzett „kisállami nyomorúság” egyformán sújtja őket –, nem ismerik egymást. Ezt tapasztalták már a két világháború között a „népiek” (lásd Németh László) és a helyzet e tekintetben semmit sem javult. Nem csupán nem ismerik egymást, egymás történetét, kultúráját, értékeit, de nem is akarják megismerni egymást. Miközben hol Nyugatra, hol Keletre figyelnek az aktuális hatalmi–politikai erőviszonyokra figyelemmel –, szomszédaikat – kulturális és civilizációs értelemben – merő vákuumnak tartjuk. Ha pedig ez igaz, akkor az értéktelent, azt üreset elpusztítani nem is bűn ...” (Magyari–Beck, 1994).

Amennyiben Közép–Európa jellemzett konszolidációja újólal el-sikkad, úgy e kulturális és civilizációs vákuumban többféle – negatív – forgatókönyv megvalósulása is elképzelhető. A legpesszimistább elő-adásról – a balkanizálódott közép–kelet–európai kishatalmak a harmadik világháborút már egymással fogják megvívni – már szóltunk korábban. De ez a vákuum–helyzet kiváló terep a mindenkori politikai akarnokságnak, újabb stupid diktátorok színrelépésének, akik a maguk bonapartista–attitűdjével tönkreteszik a népüket és a szomszédjaikat. Vagy megújulás híján a térség tovább futhatja a történelem rossz, beteg köreit, önmagába záródóan, hogy a mi nemzedékünk életében se érjen véget a politikai hisztériák és a kisállami nyomorúság korszaka – ez a „zsákutcás” Közép–Kelet–Európa történelem.

## *Jegyzetek*

1. Ady Endre: A magyar Pimodán
2. Bibó István (1986): A kelet–európai kisállamok nyomorúsága. Válogatott tanulmányok II. kötet, Magvető Kiadó, Budapest, 1986.
3. Bibó István: Az európai társadalom fejlődés értelme. Válogatott tanulmányok, III. kötet. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.
4. Bibó István: Az európai egyensúlyról és békéről. Válogatott tanulmányok, I. kötet. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.
5. Bibó István: Előadás a német nemzetiszocializmusról. Válogatott tanulmányok. IV. kötet (1935–1979). Magvető Kiadó, Budapest, 1990.
6. Charles Gati: A füstbement tömb. Századvég–Atlanti Kiadó, Budapest, 1991.
7. Gidai Erzsébet: A gazdaságirányítás alternatív útjai és nemzetközi feltételei. Gazdaság és Társadalom, 1994. 2–3. szám.
8. Gazdag László: A kultúra szerepe az európai innovációban. Gazdaság és Társadalom. 1994. 5. szám.
9. Gunst Péter (szerk.) (1993): Európa története. Az európai fejlődés alapjai. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1993.
10. Hankiss Elemér: Pongyola ország. Magvető Kiadó, Budapest.
11. Korán Imre: Világmodellek. A Római Klub jelentéseiből az ENSZ kezdeményezéséig. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1980.
12. Kozma Ferenc: Gondolatok Európáról és az európaiságról. Gazdaság és Társadalom, 1992. 1–2. szám.
13. Kozma Ferenc: A magyar gazdaságpolitika a három világcentrum mágneses terében (A magyar világ gazdasági pozíció gondolati váza). Gazdaság és Társadalom, 1994. 2–3. száma.
14. Magyar–Beck István: Közép–Európa, mint perspektíva. Gazdaság és Társadalom, 1994. 2–3. szám.
15. Magyar–Beck István: A közgazdaságon innen és túl. Gazdaság és Társadalom. 1992. 6. szám.
16. Németh László: Sorskérdések. Budapest, Magvető Kiadó, 1989.

17. Németh László: A minőség forradalma. Kisebbségben I–II. Püski Kiadó, Budapest, 1992.
18. Henry Pozzi (1936): Századunk bűnösei című könyvét Magyar-Beck István ismerteti: A világháború mérnökei. Magyar Nemzet, 1994. november 16.
19. Pat Robertson: Az új világrénd. Budapest, 1993.
20. Joseph Roth: A Radetzky induló. A kapucinus kriptá. Európa Kiadó, Budapest, 1982.
21. Szira Tamás (1993): Quo vadis Hungaria? Gazdaság és Társadalom, 1993/4. szám.
22. Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Magvető Kiadó, Budapest, 1982.
23. Tóth László: Globalizáció és regionalizáció. Hatásuk a magyar gazdaságra, különös tekintettel a mezőgazdaságra. Akadémiai doktori értekezés, kézirat, Szeged, 1994.
24. Tóth László: Globalizáció és regionalizáció. II. fejezet: Az európai régió a globális erőterben. Akadémiai doktori értekezés, Szeged, 1994.
25. Tóth László: Globalizáció és regionalizáció. Paradigmaváltás a társadalomtudományban. I. fejezet. Akadémiai doktori értekezés, Kézirat, Szeged, 1994.